

БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО ГРАФІКИ І ПЛАКАТИ У ТВОРЧОСТІ НІЛА ХАСЕВИЧА

Сучасне збройне протистояння на сході України, економічна стагнація, кардинальні зміни в усіх сферах суспільного життя зумовлюють українцям такі виклики, які просто не вкладаються у свідомість адекватної людини. Зруйновано так старанно нав'язуваний Росією міф про начебто братерські почуття до України: мовляв, московит найперше повинен думати, “що він доброго зробив для України”. Упродовж історії ми вже по вінця спізнали отих справ: воєн, депортацій, голодоморів, економічних визисків. Канула в Лету сентенція, що, мовляв, українцям незалежність надана як дарунок долі. Ніхто з доморошених мудрагелів (і не тільки їх) вже й не скаже про те, що українці не можуть себе захистити. Про наш високий Дух і рішучість відстояти Незалежність та ствердити суверенітет переконався весь цивілізований світ.

Микола Дьомін
мистець, член Національної
спілки художників України

За певної невизначеності наших ціннісних орієнтирів протягом усього часу Незалежності — куди прямувати українцям, до НАТО, в Європейський Союз чи торувати власну самостійну стежу, — у післяреволюційну епоху та період збройної агресії сусідньої Московії відбулися тектонічні зрушення у свідомості українців. Захистити себе ми зможемо тільки в цивілізованому європейському світі колективної безпеки, де культивуються демократичні цінності. Така парадигма дасть змогу і з меншим фінансовим тягарем утримувати власні збройні сили. Інший будь-який вектор (у тому числі, й власна

позаблокова стежа) — це сповзання в обійми загребушого східного сусіда, котрий уже достатньо показав свою “приязнь” обстрілами, бомбардуванням, мінуванням, терактами та брехливою політикою. Українські патріоти зірвали маски з так званих “миротворців” і під час Революції Гідності на Євромайдані, і на сході України в зоні АТО.

Велику роль у справі зміни нашого світогляду відіграє мистецтво, що стало чинником патріотичного виховання, яке демонструє незламний дух українців. Такий бойовий настрій мистців проявився ще на Майдані серією виставок, організованих Інфоцентром. Нині він повсякчас демонструється на фронтах у зоні АТО. Але виготовлення таких бойових листків, плакатів, агітаційних матеріалів простежується не тільки сьогодні, а й в історичній ретроспективі — під час визвольних змагань часів Української Народної Республіки та періоду Другої світової війни. Прикладом майстрів такого жанру можна назвати *Георгія Нарбута, Василя Кричевського, Петра Холодного, Ніла Хасевича*.

Одним із видатних представників славетної когорти мистців-патріотів, які під час визвольних змагань Української повстанської армії у Другій світовій війні боролися за визволення України від поневолення фашистськими окупантами і більшовиками, був саме художник-графік *Ніл Хасевич*. Ім'я цього мистця вписано золотими літерами в історію українського мистецтва.

Родина Хасевичів. Початок XX століття.
Зліва направо:
мати Федотія Олексіївна Хасевич, Ніл Хасевич,
батько Антон Іванович Хасевич,
стоїть за Нілом брат Федір Хасевич

Народився *Ніл Хасевич* 13 листопада 1905 року в мальовничому селі Дюксин, що на правому березі річки Горинь, Костопільського повіту Волинської губернії, в родині диякона-псалміста *Антоніа Хасевича*. Виховані патріотами сини, Анатолій і Ніл, воювали в лавах УПА, Федір був священником Української автокефальної церкви (загинув після війни на засланні).

Початкову освіту Ніл здобув у родині. Батьки прагнули, аби він вивчився на священника. Коли ще підлітком Ніл разом із матір'ю їхав возом у Рівне на навчання в гімназію, трапилася трагічна подія: на залізничному переїзді на них налетів потяг... Мати загинула, а хлопцеві опісля було ампутовано ліву ногу вище коліна. Однак для цілеспрямованого і вольового юнака таке тяжке випробування не стало на заваді до життєвого успіху. Після лікування, 1925 року Ніл екстерном складає в Рівному іспити за повний курс гімназії. І тут же в 1925—1926 роках працює в іконописній майстерні помічником іконописця. Отримавши перші фахові навички, *Ніл Хасевич* 1926 року стає вільним слухачем мистецької школи при Академії мистецтв у Варшаві, де навчається рисунку і малярству в професора *Мечислава Котарбінського* і — факультативно — декоративному ткацтву в професора *Чайковського*.

Друзі художника згадували, як в Академії з'явився невисокий юнак у скромній одежині, в руці у нього був костур, на який він час від часу спирався. Як з'ясувалося згодом, замість лівої ноги у нього був протез, майстерно виготовлений самотужки. Грошова компенсація від французької залізничної компанії,

Ніл Хасевич з товаришами під час навчання у Варшавській академії. 1930-ті роки.
Справо наліво — Н. Хасевич, П. Кровські (болгарин), Б. Монкевич, М. Щербак, Д. Дунаєвський

Волинь у боротьбі. Титульна гравюра
однойменної серії робіт Н. Хасевича

яку одержав юнак за каліцтво, була не вельми велика, і йому доводилося шукати випадкових заробітків. Клопотання ж Ніла про надання йому стипендії залишилося без уваги, проте Українське товариство у Варшаві домоглося надання йому безплатного помешкання в гуртожитку. Від 1930 до 1933 року **Ніла Хасевича** навчається у варшавській Академії мистецтв у майстерні відомого польського графіка професора **Владислава Скочилися** та у **Л. Бонавентури**.

Ретельно студіюючи фахові дисципліни, Ніл вивчав, крім того, елементи шрифтів кирилиці за старими рукописними книгами. Палко захопився графікою **Георгія Нарбута**. Дипломна робота **Ніла Хасевича** «Святий Володимир» засвідчила високий фаховий рівень молодого художника. Ще будучи студентом, Ніл 1927 року став членом української студентської мистецької громади «Спокій», у якій 14 із 31 особи були його земляками — волинянами. Цей студентський гурт розпочав свою діяльність за ініціативи і під керівництвом **П. Мегика** та об'єднував емігрантську молодь з Наддніпрянської України, Галичини й Волині. **Ніла Хасевич** був одним із засновників і багаторічним секретарем цього творчого гурту, а учасником — відомий потім художник-волинянин **Микола Букачевич**. Патріотичним спрямуванням цього творчого гурту опікувалися митрополит **Андрей Шептицький**, письменник **Юрій Луца**, сенатор Сейму від Волині **Степан Скрипник** (через півстоліття він стане **Мстиславом** — першим православним патріархом України).

Збереглася написана **Нілом Хасевичем** пам'ятна грамота митрополитові **Андрею Шептицькому** від гурту «Спокій». У цей час Ніл Хасевич фахово виконує екслібрис **Андрія Левицького**, президента УНР в екзилі. У 1931 році художник отримує почесну нагороду Ватикану за картину «Прання», а у 1932 році за створений портрет гетьмана **Мазени** отримує почесний диплом Академії. Від 1933 року співпрацює з часописами «Волинь», «Шлях», «Волинське слово» у Луцьку та Рівному. Від 1935 року **Ніла Хасевич** стає членом Волинського українського об'єднання (ВУО) та делегатом цієї патріотичної організації.

Починаючи від 1930-х років, у мистецтвознавчих колах Варшави та Львова **Ніла Хасевич** став відомим як талановитий художник. Коли йому виповнилося 26 років, його ім'я було внесене до Української загальної енциклопедії. Він зазнайомився з багатьма мистцями з Австрії, Угорщини, Бельгії, Нідерландів, Фінляндії, Канади, США. Його твори (графіка, екслібриси) експонувалися у Львові, Празі, Берліні (1931—1932), Чикаго та Лос-Анжелесі (1932—1933). Роботи **Ніла Хасевича** на міжнародних виставках у США були високо поціновані глядачами і критикою. Від 1931 до 1944 р. твори **Ніла Хасевича** були представлені на 35 виставках. У Варшаві 1939 року вийшов друком його альбом «Книжкові знаки Ніла Хасевича» і того ж року у Філадельфії — «Екслібрис Ніла Хасевича». Одинадцять графічних творів Ніла було репродуковано в альманаху «Дереворити».

Ніла Хасевич. Воїн на відпочинку. (Олесь).
1944 р. Папір, кольорові олівці

Ніл Хасевич. Після бою. 1944 р. Папір, кольорові олівці

У мистецьких оглядах фахові критики поставили ім'я **Ніла Хасевича** поряд з такими визнаними майстрами різця і пензля, як **Георгій Нарбут**, **Василь Кричевський**, **Петро Холодний**.

Про художні здобутки **Ніла Хасевича** маємо уявлення з репродукції картини “Праля” в луцькому журналі “Зніч” (1935). Зважаючи на універсальність графічних технік, молодий художник надає перевагу саме графіці. Він наполегливо працює, набуває досвіду в створенні дереворитів та пізнає секрети майстерності граверного друку.

Від 1941 року **Н. Хасевич** зближується зі львівською Спілкою праці українських образотворчих мистецтв, співпрацює з **Уласом Самчуком** у рівненському часописі “Волинь”. Від 1940-х років перебуває в підпіллі. В окупованому німцями Львові завдяки українським патріотам не припиняється культурно-мистецьке життя, влаштовуються вистави, відкриваються виставки. У 1942—1943 роках відбулася виставка творів українських художників, у якій **Ніл Хасевич** взяв участь. Він експонує драматичну за змістом роботу “Спіть, хлопці, спіть...” за мотивами відомої повстанської пісні, сміливу й актуальну на той час.

У квітні 1943 року починається формування Української повстанської армії (УПА), і цей твір став своєрідним закликм художника-патріота долучатися до спротиву окупантам. **Ніл Хасевич** стає до лав УПА, продовжує підпільну роботу. Художник виступає під різними псевдонімами: “Бей-Зот”, “Левко”, “Рибалка”, “Старий”.

Ніл Хасевич. Ліс.
Папір, кольорові олівці

Ніл Хасевич. Бофони— грошові знаки бойового фонду

У 1943 році він стає членом Крайової референтури пропаганди провідника ОУН на південно-західних українських землях, провідника служби безпеки *Богдана Козака* (псевдо “Смок”, загинув у лютому 1943 року) та членом Української головної визвольної ради (УГВР) від української інтелігенції.

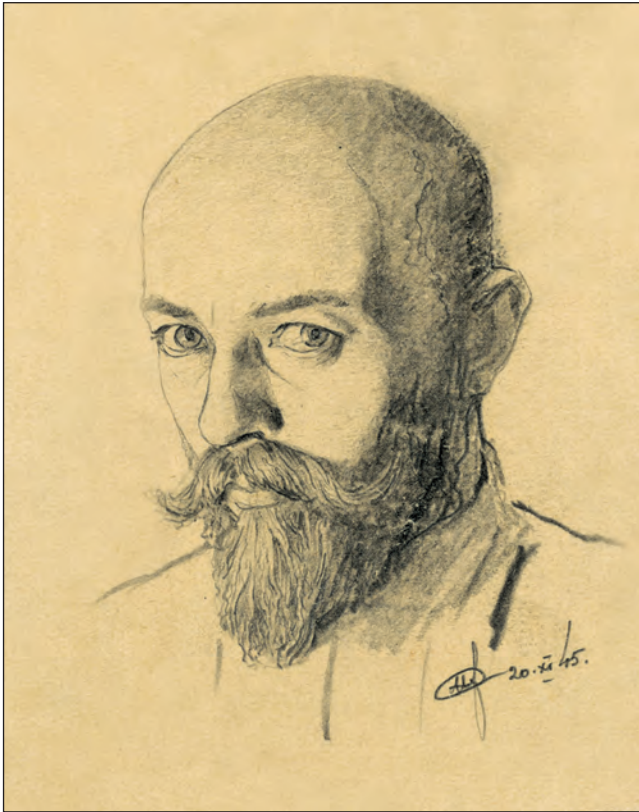
Восени 1943 року майбутній Президент УГВР *Кирило Осмак* з родиною переїжджає до Львова. Тут *К. Осмак* мав тривалу аудієнцію у митрополита *Андрея Шептицького*. Саме там, на Святоюрській горі, почалися перші консультації з керівництвом ОУН (б) і УПА в особі *Романа Шухевича* про створення об'єднаного органу повсталого українського народу. Повноваження Президента УГВР та компетенція президії були врегульовані в розділі третьому Тимчасовому устрою УГВР. Великий збір УГВР, що обирав Президента, ухвалював також основні закони, розглядав та вирішував основні політичні питання, встановлював лінію визвольної політики, програму і тактику боротьби українського народу, приймав звіти від

усіх органів УГВР та вирішував організаційні й кадрові питання. Переймаючись утвердженням УГВР, для її президії *Ніл Хасевич* виготовив печатку. Завдання і цілі УГВР були сформульовані у тексті присяги, яку склав Президент *Кирило Осмак* (псевдо “Псельський”) 15 липня 1944 року: “Наша мета — Українська Самостійна Соборна Держава на українських етнографічних землях. Наш шлях — революційна визвольна боротьба проти всіх займанців і гнобителів українського народу. Будемо боротися за те, щоб Ти, український народ, був володарем на своїй землі. На вітар цієї боротьби кладемо свою працю і своє життя”.

Ніл Хасевич був особисто знайомий з командувачем загонів УПА на Волині *Климом Савуром* (Дмитром Клячківським) та його заступником *Ростиславом Волошиним-Березюком*. Зберігся графічний портрет *Клима Савура* (загинув 1945 року), створений одним із учнів Хасевича “Свиридом”. Існувала підпільна ланка-школа *Хасевича*. Під його керівництвом виконавцями малюнків були “Андрій”, “Свирид”,

Ніл Хасевич. Заклик на часописі “До зброї”

Ніл Хасевич. Автопортрет (олівець). 1945 р.

Графічний портрет Д. Клячківського (Клима Савура)

“Мирон” та інші. Вони, очевидно, допомагали *Нілу Хасевичу* в розробках пропагандистських матеріалів. Відомо, що *Ніл Хасевич* був умілим організатором, керував підпільною друкарнею повстанців. Від 1943 до 1952 року працював у редакції підпільного журналу “До зброї”, що видавався політвідділом Головної команди УПА і друкувався на Волині, ілюстрував сатиричні журнали УПА “Український перець” та “Хрін”. Підпільна друкарня випускала й грошові знаки бойового фонду — так звані *бофони*. Художник розробляв проекти різних печаток, бланків та прапорів повстанців.

Ніл Хасевич умів працювати з людьми. Як талановитий керівник, протягом 1943—1944 років очолював політично-пропагандистську ланку групи УПА “Північ”, видав альбом “Волинь у боротьбі” та альбом карикатур антирадянської тематики.

Майже десять років художник-борець *Ніл Хасевич* був у підпіллі. За час збройної боротьби УПА мистець створив понад 150 графічних композицій. Творчість його була добре відома повстанцям, вони високо цінували його талант, адже олівець, пензель, різець у руках майстра перетворювалися на грізну ідеологічну зброю — звернення, листівки, прокламації... У червні 1948 року Українська головна визвольна рада запровадила в УПА відзнаки та нагороди. Художник розробив ескізи орденів Хреста Заслуги, Хреста бойової заслуги та медалі “За боротьбу в особливо важких умовах”. У цьому ж році *Н. Хасевич* став кавалером ордена Срібного Хреста Заслуги та медалі.

Значне місце в творчості художника посідають зображення бійців, портрети, автопортрети, в яких скупими засобами передано найхарактерніші риси українських патріотів. Тут і високий лаконізм елементів одягу, зброї, і виразність облич, і небайдужий погляд очей: оцінювальний, утомлений, рішучий і навіть іронічний.

Композиції художника “До зброї”, “За Українську Самостійну Соборну Державу”, “Ми стали волі на сторожі”, “Воля народам — воля людині!” — це стильове поєднання складної, різноманітної форми — то витонченої до пунктирності, то насиченої активними ударними плямами — із зосередженням на ідейних чинниках змістом, де шрифт відіграє роль камертона і співзвучний своїми загострено-гротесковими елементами зі загальною тональністю творів. Його дереворити є історичною канвою визвольних змагань. Вони стали своєрідними бойовими листками Української повстанської армії.

Ось що писав незадовго до своєї загибелі сам *Ніл Хасевич* 1951 року в бункері на хуторі біля села Сухівці на Рівненщині: “Державна безпека вже знає, хто криється за псевдо “Бей-Зот”, а мої земляки-селяни не знають... Я хочу, щоб знали вони і знав увесь світ. У своєму житті я, здається, втратив уже все, але як довго буде залишатися бодай одна крапля моєї крові, я буду битися з ворогами свого народу. Я не можу битися з ними зброєю, але я б'юся різцем і долотом. Я, каліка (інвалід), б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей в світі навіть не вірять, що така боротьба

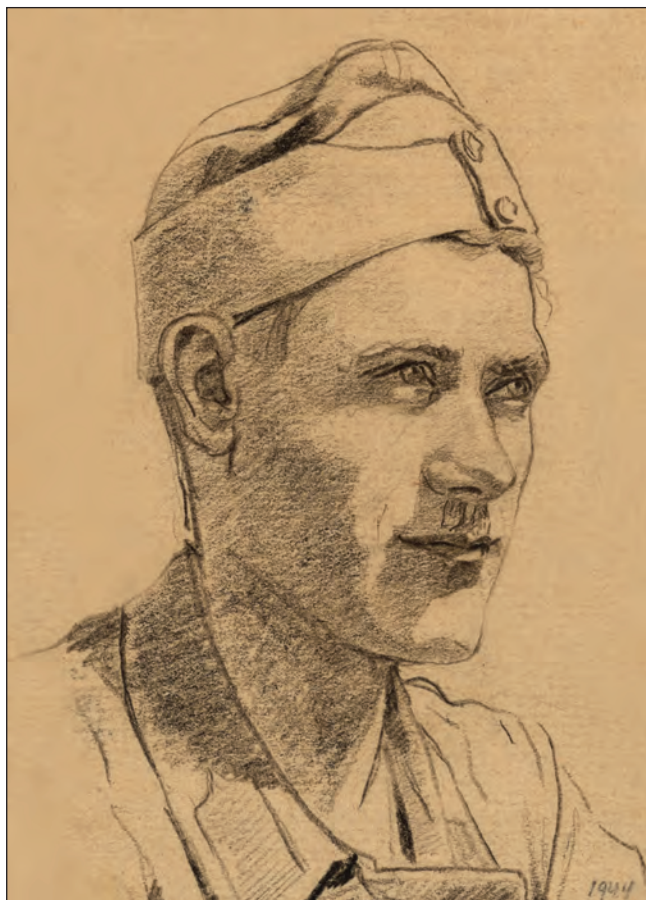
Ніл Хасевич. Воїн на відпочинку. 1944 р. Папір, кольорові олівці

Ніл Хасевич. Портрет воїна (Бурлака). 1944 р.
Папір, кольорові олівці

Ніл Хасевич. Женя. 1945 р.
Папір, олівець

Ніл Хасевич. Портрет воїна (Інженер). 1944 р.
Папір, кольорові олівці

Ніл Хасевич. Портрет воїна. 1944 р.
Папір, кольорові олівці

взагалі можлива... Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються... Така моя думка, думка рядового підпільника. Слава Україні!.."

У цей важкий період збройної боротьби УПА дореворити митця розповсюджувалися в Україні, передавалися за кордон. Ці твори відкривали світові, що в Україні триває боротьба проти більшовицького режиму. Малюнки художника потрапили і до делегатів сесії Генеральної Асамблеї ООН, розповсюджувалися в посольствах іноземних держав. Творчість художника, його дотепні сатиричні малюнки, карикатури, жорстка критика радянського ладу викликали шалену лютю у радянського керівництва та органів держбезпеки.

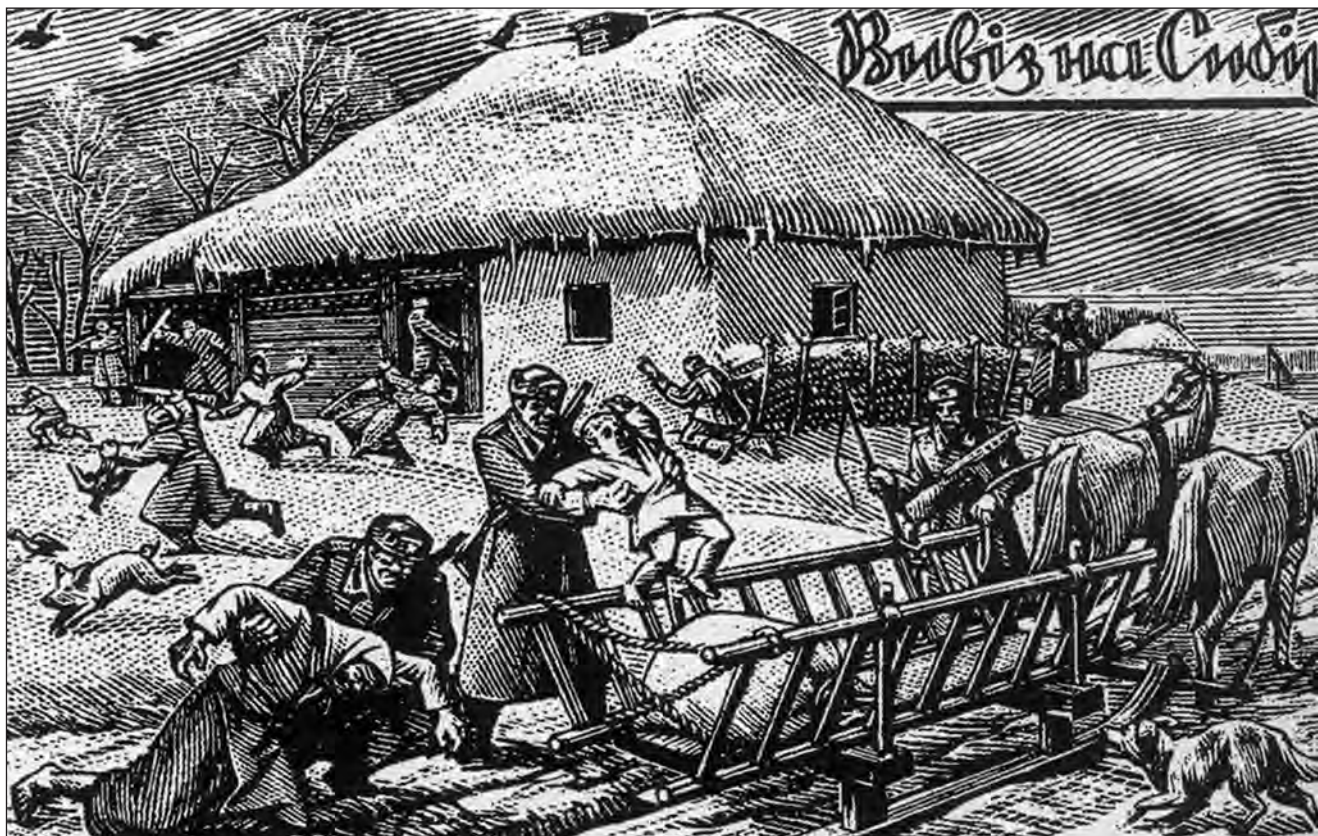
Циркуляром від травня 1951 року **Ніла Хасевича** було оголошено в оперативний розшук. Проте тривалий час органи МГБ були безсилі, їм не вдавалося натрапити на слід художника. Бойові побратими переховували свого провідника, дбайливо оберігали його від стороннього ока. При зміні бункера "Зота" перевозили на велосипеді. Однак прикрий випадок вивів-таки емгебістів на місце перебування **Ніла Хасевича**: в одному з захоплених бункерів вони виявили необачно не знищені зашифровані документи — оунівський "грипс" (записку). Зрештою їм вдалося прочитати повідомлення для Ніла Хасевича про переправку йому запасу паперу та вишневого дерева для виготовлення кліше.

Ніл Хасевич. Оля. 1945 р.
Папір, олівець

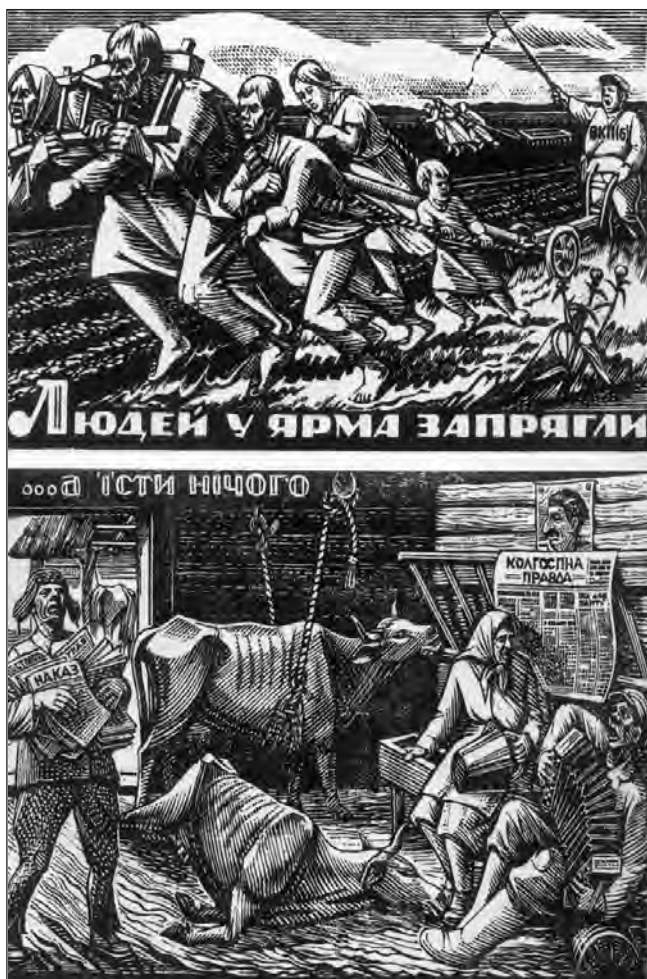
Ніл Хасевич. Гравюра “На відпочинку” із серії “Волинь у боротьбі”

Дереворити Ніла Хасевича

Гравюри й ескібриси Ніла Хасевича

По горизонталі: проекти орденів УПА, підготовлені Нілом Хасевичем:
(зліва направо) Хрест Заслуги, Хрест Бойової Заслуги, Хрести Заслуги

По вертикалі: Медалі “За боротьбу в особливо важких умовах”, підготовлені Нілом Хасевичем

Так органи держбезпеки вийшли на останній прихисток художника-патріота. Бункер, де переховувалися *Ніла Хасевич* та два його охоронці, було облаштовано в селянській садибі, вхід до криївки був замаскований під дровитню в клуні. 4 березня 1952 року емгесті оточили хутір. Коли пролунала команда здаватися, відповіддю пролунали постріли... Бункер закидали гранатами...

Так загинув *Ніла Хасевич* — нескорено, зі зброєю в руках.

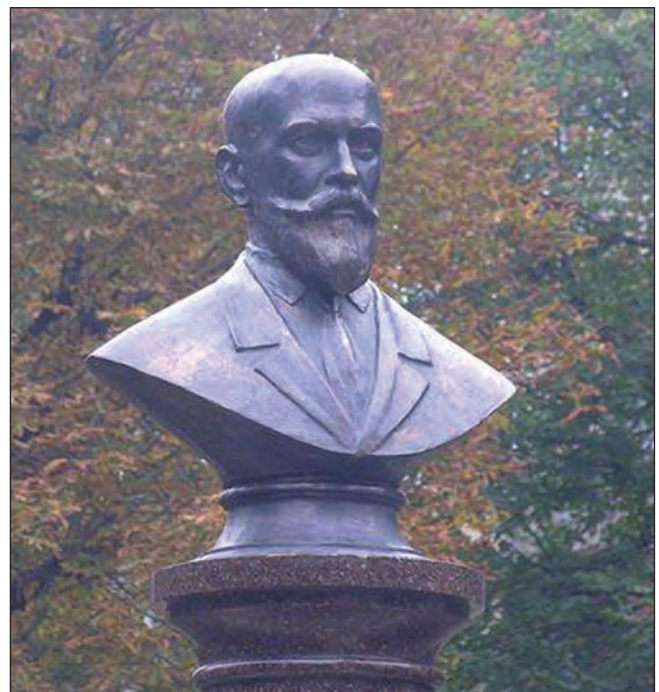
40 років, від часу загибелі майстра деревориту, його твори були відсторонені від мистецького життя, були запроторені до спецховів КДБ і лише у червні 1992 року управлінням Служби Безпеки України по Волинській області були передані Волинському краєзнавчому музею.

Перша посмертна виставка творів *Ніла Хасевича* відбулася в залах цього музею. До 100-річчя художника 23 листопада 2005 року Національна Спілка художників України та Конгрес українських націоналістів у Центральному будинку художника організували урочисте вшанування пам'яті мистця. На урочистостях були присутні діячі культури та мистецтва, історики, громадськість. Відбувся показ фільму про *Ніла Хасевича* “Здобути або не бути”. Присутні також оглянули виставку дереворитів художника.

Нині, зважаючи на військові дії на сходному фронті, ми, українці, надзвичайно загострено сприймаємо твори *Ніла Хасевича*. Дивовижно, що в тих таких екстремальних умовах військових дій, переслідувань, конспірації, нестатків художніх матеріалів і творчих засобів зміг розкритися такий великий талант. Ми дивляємося в обличчя майстра різця і пензля, у ті художні образи, що він створив, і відчуваємо ДУХ того буремного часу, який надихає на боротьбу і кличе українців до спротиву агресору і на сучасному етапі боротьби за незалежність нашої Богом даної землі. Така творчість глибоко символічна в душі народу і знаходить у ній відгук, бо вона розкриває сутність вікових устремлінь українців з минулого в сьогодення і

майбутнє. Художник і громадянин постав нам в усій величі свого нескореного Духу й патріотизму, який усе до останньої краплі крові поклав на вівтар Незалежної соборної України.

Р. С. У статті використано матеріали, люб'язно надані працівниками Волинського краєзнавчого музею, зокрема директором *Анатолієм Силуком* та головним хранителем *Наталією Пушкар*. ■

Пам'ятник Нілу Хасевичу в м. Рівне

Література

1. Дьомін М.В. Мистецтво і зброя Ніла Хасевича: До 100-річчя художника // Вітчизна. — 2006. — Ч. 7 — 8. — С. 173 — 176: 22 іл., 1 фото.
2. Загаєцька О.В. Київ [Док. Фільм “Здобути або не бути” про Н. Хасевича] // 1995. — Ч. 1. — С. 19.
3. Маричевський М.М. Мистецтво з бункерів УПА: [Про Н. Хасевича] 1992. — Ч. 5.
4. Криштальський А. Ніл Хасевич. Воїн, митець, легенда. — Луцьк, ВМА “Терен”, 2010. — 100 с.